

عوامل موثر و پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی در تربیت اسلامی با

تأملی در آموزه‌های قرآنی

علی شیروانی شیرینی^۱ | بابک شمشیری^۲

۸

سال پنجم
بهار و تابستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۰/۰۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۰/۰۰

صص: ۱-۴۴

شاپا چاپ: ۶۳۲۸-۲۵۳۸
الکترونیکی: ۱۶۵۵-۲۷۱۷

DOR:

چکیده

هدف پژوهش حاضر شناسایی عوامل موثر بر زمینه‌سازی و ایجاد تقوی و پیامدهای فردی و اجتماعی آن بر مبنای فهم صحیح از مفهوم اخلاقی تقوی از منظر قرآن است. از حیث روش‌شناسی، این پژوهش در پارادایم کیفی انجام گرفته است. گردآوری داده‌ها به روش اسنادی و براساس روش نمونه‌گیری هدفمند بود. نمونه مورد بررسی در این پژوهش شامل، قرآن کریم و تفسیر المیزان بود. از روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی و بهره‌گیری از نظام کدگذاری سه مرحله‌ای برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که دست‌یابی به شناخت و آگاهی و تعقل و تذکر و التزام به فطرت انسانی، روزه، یادآوری روز جزا، ایمان همراه با عمل، از جمله عوامل فردی است که در ایجاد، تقویت و یا تداوم تقوی بر اساس آیات قرآن، موثرند. از جمله عوامل اجتماعی نیز می‌توان به مواردی چون دست‌یابی به شناخت و آگاهی، پرهیز از اختلاف، پرهیز از همشینی با گنه‌کاران، نهی از منکر و امیدواری به خدا، همراهی با صادقین اشاره کرد. مهم‌ترین پیامدهای فردی تقوی نیز عبارتند از رشد و کمال آدمی، تقرب، توجه دل‌ها به خدا، رضایت متقابل بین انسان و خدا اشاره نمود. بزرگداشت شعائر و برنامه‌های الهی، نزول نعمت، شکل‌گیری جامعه صالح، مهم‌ترین پیامدهای اجتماعی تقوی براساس آیات قرآن کریم هستند. بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، تقوی قابل آموزش و دست‌یابی است و مطلوب آن است که زمینه را برای تکوین و تعالی این صفت در متربیان فراهم آید. همچنین نتایج پژوهش نشان داد که تقوی به معنی "خودنگهداری" یک حالت معنوی است که از آن تعبیر به "سلط بر نفس" شده است و یکی از اهداف غایی نظام تعلیم و تربیت محسوب می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تقوی، تعلیم و تربیت، قرآن، پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی.

۱. نویسنده مسئول: استادیار، گروه آموزشی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران

Email: ali_shiravani@cfu.ac.ir

۲. استاد، گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شهر شیراز، ایران

مقدمه و بیان مسئله

تهذیب نفوس و تکمیل اخلاق از جمله مهم‌ترین اهدافی بوده که ادیان آسمانی بر آن تکیه کرده‌اند. یکی از اهداف اصلی بعثت پیامبر اسلام (ص) تزکیه نفوس و تربیت انسان‌ها و پرورش اخلاق حسنه بوده است و به فرمایش ایشان (انی بعثتُ لِأَتِمِّمَ مَکَارِمَ الْأَخْلَاقِ). هدف اصلی علم اخلاق نیز تزکیه نفوس و پرورش فضایل و زدودن رذایل در انسان‌ها است.

یکی از صفات مهم در رشد و تکامل انسان، تقواست. با بهره‌مندی از این صفت در وجود انسان ملکه‌ای روحی و اخلاقی ایجاد می‌شود که نتیجه آن دوری از گناهان و تقرب به خالق یکتا و جلب هر چه بیشتر رضای خدا می‌باشد، چرا که گناهان به مثابه حجابی است که شعاع انوار الهی را در وجود انسان کمرنگ نموده و مانع رشد و تبلور معنویت و صفات خداگونگی در او می‌شود (قاسمی شوب، ۱۳۸۹). در نگاه قرآن نیز یکی از مفاهیم و صفات بسیار ارزشمند و با اهمیت مفهوم تقوا است. بعد از قرآن کریم، نهج‌البلاغه، مملو از توصیه‌هایی به تقوای الهی است. در حالی که می‌دانیم سخنان امیرالمومنین (ع) در این کتاب شریف، عمدتاً مربوط به پنج سال پایانی عمر آن حضرت است؛ یعنی زمانی که جامعه دینی و ایمانی تشکیل شده است. بنابراین وقتی که جامعه دینی برقرار شد، باید مکرراً به تقوا سفارش کرد و این خود نشانگر آن است که تقوا یک اهمیت راهبردی دارد که حتی ایمان نیز آن اهمیت را ندارد؛ چون وقتی جامعه ایمانی تشکیل شد، دیگر جایی برای کفر نمی‌ماند و لذا کاربرد عملی پرداختن به مفهوم ایمان، کمتر است و باید به تقوا پرداخت؛ یعنی اگر بخواهیم در جامعه دینی، ایمان به نفاق منجر نشود، باید به سراغ تقویت تقوای جامعه برویم (پناهیان، ۱۳۹۱).

مهم‌ترین آرمان اجتماعی بشر یعنی عدالت، ابزاری است برای تحقق تقوا "اعدلو هو اقرب للتعوی" (مائده/۸). تقوی شاخص اصلی تکریم و گرامیداشت انسان نزد خداوند به شمار می‌رود: "ان اکرمکم عندالله اتقاکم" (حجرات/۱۳) و بر اساس "فان خیر الزاد التقوی" (بقره/۱۹۷)، تقوی تنها توشه انسان در سفر آخرت است. تألیفات ارزشمندی از سوی اندیشمندان و محققان ارائه شده است که هر کدام از ویژگی‌هایی برخوردار بوده و نقش بسزایی در تفسیر و بیان این مفهوم داشته است؛ ولی بسنده کردن به تحقیقات موجود با توجه به محدودیت آن‌ها، مانع دریافت بهتر و درک

ژرف تر این مفهوم می گردد. شایسته است با تبیین بهتر و رساتر این مفهوم و ارتباط آن با مفاهیم دیگر به بررسی پیامدهای فردی و اجتماعی تقوا پرداخت. در مبانی نظری تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، سخن از تقوا به عنوان عامل دستیابی به حیات طیبه، به میان آمده است. "حیات طیبه وضع مطلوب زندگی بشر بر اساس نظام معیار ربوبی است که با انتخاب و التزام آگاهانه و اختیاری این نظام در همین زندگی دنیایی و در جهت تعالی آن از سوی خداوند به انسان اعطا می شود و تحقق آن باعث دستیابی به غایت اصیل زندگی انسان، یعنی قرب الی الله خواهد شد". متولیان تعلیم و تربیت در سطوح مختلف تلاش بر تأثیرگذاری این مفهوم در جامعه و هدایت متربیان در جهت دستیابی به آن به عنوان یک هدف غایی تربیتی دارند، که این خود نشانه‌ای بر ضرورت پرداختن به این مفهوم است. بنابراین می توان گفت که تقوا یک هدف اساسی تربیتی است که باید به طور روشن به ابعاد مختلف آن پرداخت. یکی از مشکلات قابل توجه در مورد تقوا کاربردی نشدن آن در سطح جامعه و در حوزه تعلیم و تربیت است، که شاید بتوان گفت یکی از دلایل آن، تعریف آرمان گرانه‌ای است که از این مفهوم ارائه شده است و آن را تبدیل به مفهومی غیر قابل دسترس گردانیده است. لذا مسئله اصلی این مطالعه این است که این مفهوم چه معناهایی دارد و چگونه می توان از این مفهوم در فرآیند تعلیم و تربیت بهره گرفت. بنابراین با توجه به مسئله فوق این پژوهش در پی آن است که در درجه نخست معانی مفهوم تقوا در حوزه آموزه‌های اسلامی بازشناسی شود و در درجه بعد تلویحات تربیتی آن از بعد فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. یکی از اموری که در فرهنگ اسلامی و متون دینی از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است و بلکه به حق می توان گفت اساس تمام کمالات و ترقیات روحانی و معنوی انسان است، تقوا است. چنانچه آدمی بخواهد به راه صراط مستقیم راه یابد و از تعالیم آسمانی و معارف قرآنی بهره مند شود، اساس آن تقواست. بنابراین روشن ساختن مفهوم تقوا امری با اهمیت و ضروری است و اگر چه این واژه بارها مورد بررسی قرار گرفته و تبیین گشته است، اما در حوزه تربیت دینی، همچنان به عنوان یک مسئله مطرح است چرا که دلیل بسیاری از آسیب‌های فردی و اجتماعی و مشکلات رفتاری و اخلاقی انسان، مربوط به عدم دستیابی وی به مقام تقوی است.

در حوزه تربیت و به ویژه تربیت اخلاقی، موضوع پژوهش حاضر از آن جایی به عنوان یک دغدغه و مسئله مطرح است که امروزه در آموزش و پرورش و به طور کلی در جامعه در حیطه عمل و از لحاظ کاربردی کردن مفهوم تقوی و سایر مفاهیم اخلاقی، نارسایی هایی داریم. شاید بتوان علت اصلی این امر را در حوزه نظر جستجو کرد؛ چرا که مبانی نظری این مفهوم در رابطه با تعلیم و تربیت چندان که باید و شاید روشن نشده است. از این رو، این پژوهش با روشن سازی دقیق مفهوم تقوا در صدد بررسی عوامل ایجاد کننده و پیامدهای فردی و اجتماعی آن بوده و چگونگی ورود این مفهوم را در فرآیند تعلیم و تربیت مورد بررسی قرار می دهد. نتایج این پژوهش ممکن است به کاربردی کردن مفهوم تقوا در سطح جامعه به ویژه در عرصه نظام آموزش و پرورش یاری رساند.

هدف کلی این پژوهش، شناسایی عوامل موثر بر زمینه سازی و ایجاد تقوی و پیامدهای فردی و اجتماعی آن بر مبنای فهم صحیح از مفهوم اخلاقی تقوی از منظر قرآن است. این هدف کلی مشتمل بر اهداف جزئی زیر می باشد:

۱. فهم عوامل موثر فردی و اجتماعی در ایجاد تقوا از منظر قرآن و ۲. شناسایی پیامدهای فردی و اجتماعی تقوا از منظر قرآن

مبانی نظری

۳-۱. تعریف مفاهیم و اصطلاحات

تقوا اسم مصدر از ریشه «وق ی»، در لغت به معنای پرهیز، حفاظت و مراقبت شدید و فوق العاده است (مظلومی مراغه ای، ۱۳۹۳: ۳۵). این کلمه، از مصدر وقایه است به معنای حفظ کردن چیزی از هر چه آن را اذیت کند و به آن ضرر بزند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۷، ص ۴۹۶). همچنین تقوا به معنای ترس از خدا و ترس از داوری روز قیامت و به تعبیری ترس از ساعت مصیبت زایی است که وعده داده شده است (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۳۰۵). در اصطلاح تقوا، صفتی است که انسان را از گناه و نافرمانی خداوند متعال، باز می دارد و بر طاعت و بندگی او برمی انگیزد. به شخص متصف به این صفت، متقی گفته می شود (مظلومی مراغه ای، ۱۳۹۳: ۳۵). در فرهنگ قرآن کریم، متقی

کسی است که با ایمان و عمل صالح برای خود ملکه‌ای نفسانی فراهم می‌سازد تا او را از آسیب‌های درونی (هوای نفس) و بیرونی (شیطان) مصون دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۸). بنابراین تقوی همان خودنگهداری و اجتناب از آفت‌ها است که مبتنی بر ایمان راسخ و ترک لذت‌ها و شهوت‌های آنی است. به نظر می‌رسد که اساس و مبنای باتقوی شدن بر فهمی عمیق از مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی و دین‌شناختی و شناختی دقیق از موقعیت‌ها دارد.

۲-۳. پیشینه تحقیق

در رابطه با تقوا تا کنون پژوهش‌های به روش‌های کمی یا کیفی و یا ترکیبی از هر دو روش صورت گرفته است.

باقری (۱۴۰۱) در بحث تربیت دینی، از مولفه تقوی حضور یاد می‌کند. از نگاه وی، تقوا یا حفظ خویستن گاهی با دوری گزیدن و پرهیز میسر می‌شود که چنانچه تربیت دینی تنها بر این گونه تقوا استوار باشد نوعی تربیت قرنطینه‌ای تحقق خواهد یافت که در آن حفظ افراد تنها با قرار گرفتن در محدوده‌ای جدا و دور از شرایط منفی میسر است. تلقی او از مفهوم تقوی در تربیت دینی، همان تقوای حضور است که متضمن قرار داشتن در متن جامعه و حضور در عرصه ارتباطات است.

نمازی خیرآبادی و سلطانی بیرامی (۱۴۰۱) بیان می‌کنند که در برخی معرفت‌ها مانند شناخت خداوند که به صورت فطری در انسان وجود دارد، تقوا سبب شکوفایی است و در برخی دیگر مانند شناخت نبی مکرم اسلام و اولیاء الهی، پروای الهی موانع را از مسیر چنین شناختی برطرف می‌کند. همچنین تقوا در فهم قرآن کریم مؤثر بوده و در برخی مراتب فهم آن، رفع مانع و در مراتب دیگر سبب بهره‌مندی بیشتر از هدایت آن می‌گردد و چه بسا تقویت این کمال را به دنبال داشته باشد.

وردی، ولی‌پور و بیدختی (۱۴۰۱) نقش تقوای الهی و قدردانی از خداوند بر تقویت باورهای دینی مبتنی بر راهکارهای قرآن و نهج‌البلاغه در بین دانشجویان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد بیش از ۹۳٪ گویه‌های پرسشنامه تقوای الهی مبتنی بر قرآن و نهج‌البلاغه، توسط دانشجویان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی به عنوان یک عنصر مهم در دینداری و تعمیق باورهای دینی، مورد پذیرش است و به آن عمل می‌کنند. در

پژوهشی با عنوان تبیین مفهوم تقوا از منظر انسانشناختی با تأملی در آیات قرآن (رام، مهر محمدی، صادق‌زاده و طلایی، ۱۳۹۶) دلالت‌های تربیتی تقوی مورد مطالعه قرار گرفته است. توانمندی‌هایی که فراگیران در اعمال تقوا باید بدان مجهز شوند عبارتند از توان دیدن گزینه‌های مختلف پیش‌رو در لحظه انتخاب، توان ارزش‌گذاری کردن هر یک از گزینه‌ها و تشخیص بهترین گزینه، شناخت موانع تشخیص و ترجیح گزینه برتر، شناخت تهدیدها و خطرات مسیر حرکت و راهکارهای مقابله با آنها، ترجیح گزینه برتر و التزام عملی به گزینه مرجح و پایداری در آن. مصباح (۱۳۹۷) با بهره‌گیری از منابع اخلاقی، آثار دنیوی تقوا را بررسی کرده و ضمن تعریف آن به معنای حفظ کردن خویش از عذاب الهی با اطاعت از اوامر خدا و ترک نواهی، به حقیقت انواع تقوای روحی، قلبی، فکری و لفظی و همچنین آثار دنیوی تقوا مانند بی‌اعتنایی به ثروت، رفع فقر و ذلت و وسیله روزی حلال اشاره می‌کند. سمیه رستمی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد مفهوم تقوی در آموزه‌های اسلامی و تلویحات تربیتی آن را شناسایی کرده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که تقوی مفهومی مرکب است که به راحتی و بدون برنامه و تلاش قابل دسترسی نمی‌باشد، این صفت، ملکه‌ای روحی و معنوی است که با تمرین و ممارست‌های فراوان نصیب انسان می‌گردد و آموزش مستقیم آن امکان‌پذیر نمی‌باشد ولی می‌توان زمینه را برای کسب تقوی از طریق روش‌های گوناگون فراهم کرد. حسینی سرشت و اشرافی (۱۳۸۸) به بررسی آثار تقوا در دنیا و آخرت با الهام از آیات قرآن و سخنان اهل بیت (ع) می‌پردازند. "روشن‌بینی" و "آزادی" از منظر شهید مطهری (۱۳۸۹) دو اثر بزرگ تقوا محسوب می‌شوند. حسینی (۱۳۸۴) نیز تلاش کرده است تا مفهوم تقوا، مراتب و راه‌های کسب آن را مورد بررسی قرار داده و موانع و آثار تربیتی تقوا را بیان کند.

با نظر به آنچه که در مرور تحقیقات پیشین گذشت؛ در بخشی از پژوهش‌ها ورود به بحث‌های مفهوم‌شناسی واژه تقوا و بررسی آثار آن قابل مشاهده است ولی به جز حسینی (۱۳۸۴)، که به برخی از آثار تربیتی تقوی می‌پردازد، در تحقیقات دیگر بررسی تلویحات تربیتی این مفهوم در حیطه تعلیم و تربیت از منظر آموزه‌های اسلامی به طور دقیق و گسترده کمتر پرداخته شده است. پیشنهاد پژوهش

[illegible]

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با استناد به دیدگاه کر سول، پژوهشی کیفی است (کر سول، ۱۹۹۴: ۱۴۶). در این پژوهش، گردآوری داده‌ها به روش اسنادی و براساس اصل هدفمندبودن صورت گرفته است، بدین صورت که در ارتباط با موضوع مورد مطالعه، قرآن کریم و ترجمه تفسیر المیزان، در مواردی تفسیر نور و اصول کافی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بنابراین، روش نمونه‌گیری از نوع هدفمند است.

از روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. برطبق منطق استقرایی، محقق از اطلاعات جزئی به سمت مقوله‌هایی کلی به پیش رفت. بر اساس تحلیل محتوای استقرایی و بهره‌گیری از نظام کدگذاری سه مرحله‌ای، از شواهد متنی، ابتدا کدهای باز احصاء شدند و سپس با مقایسه معنایی کدهای باز، کدهای محوری و در نهایت کد گزینشی احصاء شد. بنابراین، مقوله‌هایی کلی به جای آن‌که از پیش، توسط محقق مشخص شده باشند، از اطلاعات پدیدار شدند. این پدیداری مقوله‌هایی کلی، داده‌های غنی وابسته به زمینه مورد نیاز برای هدایت محقق به سمت الگوها و نظریه‌ها را فراهم نمود. تفسیر داده‌ها نیز با بهره‌گیری از روش مقایسه مستمر (میکات و مورهاوس، ۱۹۹۵: ۱۲۲) به انجام رسید.

سوالات پژوهش

پرسش اصلی پژوهش: عوامل موثر فردی و اجتماعی در ایجاد تقوا از منظر قرآن کدامند؟
پرسش فرعی: پیامدهای فردی و اجتماعی تقوا از منظر قرآن چیست؟

یافته‌های پژوهش

در این بخش بر اساس تحلیل محتوای استقرایی و بهره‌گیری از نظام کدگذاری سه مرحله‌ای، از شواهد متنی، ابتدا کدهای باز احصاء شدند و سپس با مقایسه معنایی کدهای باز، کدهای محوری و در نهایت کد گزینشی احصاء شد. جدول شماره ۱ مراحل کدگذاری و احصاء مقوله‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱: مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی بر مبنای شواهد متنی

ردیف	شواهد (عبارت‌های متنی)	کدهای باز	کدهای محوری	کد گزینشی
۱	تقوای دینی وقتی حاصل می‌شود که محرمات الهی شناخته شود و به کمک تعقل و تذکر از آن محرمات اجتناب به عمل آید، و انسان به فطرت که بنای دین خدا بر اساس آن نهاده شده ملتزم شود. خداوند به پرهیزکاران توانایی تشخیص حق از باطل را وعده داده و فرموده: "وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا" (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۷، ص ۵۲۲).	دستیابی به شناخت و آگاهی، تعقل و تذکر و التزام به فطرت انسانی	عوامل فردی	عوامل موثر فردی و اجتماعی در ایجاد تقوی از منظر قرآن
۲	خداوند در آیه "یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ"، مسأله وجوب روزه بر مسلمانان را خاطرنشان کرده و فائده روزه را تقوا معرفی می‌نماید.	روزه		
۳	انتهای آیه ۲۰۳ سوره بقره می‌فرماید: "وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ" امر به تقوا می‌کند، و مسأله حشر و مبعوث شدن در قیامت را تذکر می‌دهد، چون تقوا	یادآوری روز جزا		

		هرگز دست نمی‌دهد مگر با یادآوری روز جزا (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲، ص ۱۲۲).	
۴	ایمان به تنهایی در ادامه زندگی طیب و سعادت‌مند، کافی نیست بلکه عمل صالح لازم است تا آن ایمان را به سوی خدا بالا ببرد. در آیه ۱۷۹ آل عمران اول فرمود: "فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ" و سپس فرمود: "وَأِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ" (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۴، ص ۱۲۳).	ایمان همراه با عمل	
۵	آیات ابتدایی سوره انفال خصائص و امتیازات مردانی را که به معنای حقیقی کلمه، مؤمن هستند بیان نموده که عبارتند از: ۱- ترسیدن و تکان خوردن دل در هنگام ذکر خدا، ۲- زیاد شدن ایمان در اثر استماع آیات خدا، ۳- توکل، ۴- پیاداشتن نماز، ۵- انفاق از آنچه که خدا روزی فرموده (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۹، ص ۱۰).	استماع آیات قرآن، نماز، انفاق	
۶	در حدیثی از امام صادق (ع) آمده است: مفضل بن عمر از امام می‌پرسد: عمل من چه اندازه کم و ضعیف است؟ حضرت پاسخ می‌دهد: عمل کم باتقوی بهتر از عمل بسیار بی تقوی است و امام عمل کم با تقوی را در واردنشدن به حرام می‌نامند (کلینی، ج ۳، ص ۱۲۱).	پرهیز از گناه و توجه به کیفیت عمل نه کمیت	
۷	آیه ۲۰۶ سوره بقره می‌فرماید: و وقتی به ایشان گفته می‌شود از خدا بترس دستخوش آن غروری می‌شوند که گناه در دلشان ایجاد کرده و تنها درمان دردشان جهنم است که بد قرارگاهی است.	اجتناب از غرور و نخوت و عزت نفس کاذب	

۸	جمله "وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ" از آیه ۲ سوره طلاق این مفاد را به دست می‌دهد.	تصحیح رابطه با خدا بر اساس توکل، اعتماد و خوف و رجا داشتن
۹	متقین میان دو هدایت واقعند، اولی را خودشان داشته‌اند، و دومی را خداوند به عنوان جزا بر اولیشان اضافه کرده است. و چون هدایت دومی متقین بوسیله قرآن صورت می‌گیرد، معلوم می‌شود هدایت اولی قبل از قرآن بوده، و علت آن سلامت فطرت بوده است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۳، ص ۱۳۷).	هدایت اول متقین از سلامت فطرت و هدایت دوم از ناحیه قرآن
۱۰	معنای تقوای دینی التزام به صراط مستقیم است که اختلاف در آن راه ندارد. خداوند بدنبال جمله "وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ"، فرموده است: "ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ".	پرهیز از اختلاف و تفرقه
۱۱	در تفسیر آیه ۶۷ سوره انعام آمده است که آمیزش با گناهکاران و حضور در مجلس معصیت، خطر وقوع در معصیت را برای انسان افزایش می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۷، صص ۲۰۲ و ۲۰۱). آیه ۲۸ آل عمران نیز از دوستی با غیر مؤمنین نهی فرموده است.	پرهیز از همنشینی با گناهکاران
۱۲	آیه ۱۶۴ سوره اعراف می‌فرماید: وَإِذْ قَالَتْ أُمُّهُم مِّنْهُمْ لِمَ تَعْطُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةُ إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ" که در این آیه مفهوم	نهی از منکر و امیدواری به خدا

			نهی از منکر و امیدواری به خدا، قابل استنباط است.	
		همراهی با صادقین	آیه ۱۱۹ سوره توبه می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا بترسید و قرین راستگویان باشید.	۱۳
		تصحیح روابط اجتماعی بر اساس حسن ظن و پرهیز از غیبت	خداوند در آیه ۱۲ سوره حجرات می‌فرماید: هان ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از بسیاری گمان‌ها اجتناب کنید که بعضی از گمان‌ها گناه است، و از عیوب مردم تجسس نکنید و دنبال سر یکدیگر غیبت نکنید.	۱۴
		خودآگاه ی و آگاه‌سازی دیگران	آیه ۶ سوره‌ی تحریم عموم مؤمنین را مورد خطاب قرار می‌دهد که خود و اهل بیت خود را آگاه کنند، و از آتشی که آتش‌گیرانه‌اش خود دوزخیانند حفظ نمایند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۹، ص ۵۶۲).	۱۵
پیامده ای فردی و اجتماعی تقوی از منظر قرآن	پیام دهای فردی تقوی	دست‌یابی به مقام ایمان و کمال	در بخشی از آیه ۲۸ سوره حدید آمده است "یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله" و اشاره به این نکته دارد که لازمه ایمان به خدا داشتن تقوی الهی است. "وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى" (بقره/ ۱۸۹) تا بفهماند کمال آدمی در اتصاف به تقوا است، که مقصود هم همین اتصاف و داشتن تقوا است، نه صرف حرف و مفهوم (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲، ص ۸۲).	۱۶
		توجه دل‌ها به خدا	در بخشی از تفسیر آیه ۲۳۱ سوره بقره آمده است: حقیقت معنای زندگی خود را بیاد آورید، و متوجه آن باشید، و مخصوصا به مزایا و محاسنی که در الفت و سکونت بین زن و شوهر است و به آن‌چه از معارف	۱۷

		مربوط به آن که خدای تعالی به زبان وعظ بیان کرده، و حکمت احکام ظاهری آن را شرح داده، توجه کنید که اگر شما در آن مواظب دقت کامل به عمل آورید و به تدریج کارتان به جایی می‌رسد که دیگر به هیچ قیمتی دست از صراط مستقیم برندارید، و کمال زندگی و نعمت وجود خود را تباه نکنید، و از خدا پروا کنید، تا دل‌هایتان متوجه شود که خدا به هر چیزی دانا است، در این صورت است که دیگر ظاهر شما مخالف باطنان نخواهد شد، و دیگر چنین جرأت و جسارتی علیه خدا نخواهید کرد، که باطن دین او را در شکل تعمیر ظاهر آن منهدم سازید (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۲، ص ۳۵۶).	
۱۸	رضایت متقابل بین انسان و خدا	با تدبر در آیات: "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ..." و آیه: "رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً..." و آیه: "لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا" می‌توان چنین استنباط کرد که رضوان خدا از انسان، مشیت مطلقه انسان وجود دارد. انسان دنیاپرست اگر دنیا و مخصوصاً مال دنیا را جمع می‌کند، برای این است که به خیال خود مشیت مطلقه را به دست آورد، ساده‌تر بگوییم برای این جمع می‌کند که هر کاری خواست بتواند بکند، و قدرتش تا دورترین آرزوهایش توسعه یابد، ولی امر بر او مشتبه شده، و نفهمیده که چنین قدرتی و چنین مشیت مطلقه‌ای جز با رضایت خدا تامین نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۳، ص ۱۶۷).	

۱۹	در آیه "یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و آمنوا برسوله یؤتکم کفلاً من رحمته و یجعل لکم نوراً تمسئون به و یغفر لکم و الله غفورٌ رحیم" (حدید/۲۸)، داشتن تقوی الهی عامل دریافت رحمت الهی است.	دریافت رحمت الهی
۲۰	در تفسیر آیه ۷۶ سوره آل عمران آمده است که رسیدن به کرامت الهی شرایطی دارد و آن وفای به عهد و پیمان خدا و داشتن تقوا در دین خدا است، اگر این شرائط تمام شد کرامت حاصل می شود، یعنی آدمی مورد محبت و ولایت الهی قرار می گیرد، ولایتی که جز بندگان با تقوای خدا کسی به آن نمی رسد و اثر آن نصرت الهیه و حیات سعیده ای است که باعث آبادی دنیا و صلاح باطن اهل دنیا و رفعت درجات آخرتشان می شود. پس کرامت الهیه این است، نه اینکه خدای تعالی مردمی را بدون هیچ مزیتی برگردن همه بندگان خود- چه صالح و چه طالح، سوار نموده و اختیار تام به آنان بدهد تا هر رفتاری دلشان خواست با بندگان او بکنند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۳، ص ۴۱۷).	کسب کرامت و نصرت الهی
۲۱	آنان که دعوت خدا و رسول را اجابت کردند پس از آنکه به آنها رنج و غم رسید از آنها هر کس نیکو کار و پرهیز کار شد اجر عظیم خواهد یافت (۱۷۲/ آل عمران)	اجابت خدا و رسول
۲۲	خداوند هرگز مؤمنان را وانگذازد و بدین حال کنونی (که مؤمن و منافق به یکدیگر مشتهبه اند) تا آنکه به آزمایش بدسشت را از پاک گوهر جدا کند و خدا	رسیدن به اجر عظیم و بقای ایمان

		همه شما را از سر غیب آگاه نسازد و لیکن برای این مقام از پیغمبران خود هر که را مشیت او تعلق گرفت برگزیند پس شما به خدا و پیغمبرانش بگروید که هر گاه ایمان آرید و پرهیزکار شوید اجر عظیم خواهید یافت. (۱۷۹/آل عمران)	
۲۳	در آیه ۱۲۹ سوره نساء خدای تعالی بعد از دستورات و نصایحی که در امر معاشرت با زنان دارد با جمله: "وَإِنْ تُصِلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا" مردان را تشویق و ترغیب کرده به اینکه هر گاه امارات و نشانه‌های ناسازگاری را دیدند، بلا درنگ در صدد اصلاح برآیند و بیان فرموده که این اصلاح کردن خود یکی از مصادیق تقوا است و تقوا هم به دنبال خود مغفرت و رحمت را می‌آورد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۵، ص ۱۶۵).	مغفرت و رحمت	
۲۴	و زندگی دنیا جز لُهو و لعب چیزی نیست و هر آینه خانه آخرت بهتر است برای کسانی که تقوا را پیشه خود می‌سازند آیا باز هم تعقل نمی‌کنید؟ (۲۳/انعام) موسی به قوم خود گفت از خدا کمک جویند و صبور باشید که زمین متعلق به خدا است و به هر کسی از بندگان خویش بخواهد وامی گذارد و سرانجام نیک از آن پرهیزکاران است (۱۲۸/اعراف)	پاداش اخروی و دنیوی و عاقبت نیک،	
۲۵	ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر از خدا بترسید خداوند قوه تشخیص حق از باطل روزیتان می‌کند و گناهانتان را محو	تکفیر گناهان	

	می سازد و خدا دارای فضلی بزرگ است (۲۹/ انفال)	
۲۶	پرهیزکاران- در روز قیامت- در محلی امن از هر مکروه و از مطلق ناملایمات ثابت و مستقر می باشند (ترجمه تفسیر المیزان ؛ ج ۱۸ ؛ ص ۲۲۷). و در حدیثی از اصول کافی است که امام صادق علیه السّلام فرمود: هر بنده‌ای که به آنچه خدای عز و جل دوست دارد، روی آورد، خدا به آنچه او دوست دارد روی آورد، و هر که در پناه خدا رود، خدایش پناه دهد. و کسی که خدا به او رو آورده و او را پناه داده است، پاک ندارد (کلینی، ترجمه مصطفوی، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۰۶). مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً ۖ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷/ نحل)	دست‌یابی به مقام امن و کسب تمامی حسنات و دست‌یابی به حیات طیبه
۲۷	"وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ" (طلاق/۲)، و هر کس از محرمات الهی به خاطر خدا و ترس از او پرهیزد، و حدود او را نشکند، و حرمت شرایعش را هتک ننموده، به آن عمل کند "يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا" خدای تعالی برایش راه نجاتی از تنگنای مشکلات زندگی فراهم می‌کند، چون شریعت او فطری است، و خدای تعالی بشر را به وسیله آن شرایع به چیزی دعوت می‌کند که فطرت خود او اقتضای آن را دارد، و حاجت فطرتش را بر می‌آورد، و سعادت	نجات از تنگناهای زندگی و آسانی در کارها

			دنیا بی و آخرتیش را تا مین می کند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۹، ص ۵۲۶).	
پیام دهای اجتماع ی تقوی	بزرگداشت ت شعائر و برنامه‌های الهی	ذالک و من يعظم شعائر الله فانها من تقوى القلوب (حج/۳۲) بزرگداشت شعائر الهی مانند حفظ حرمت برنامه‌های الهی و از آن جمله حج که بیشتر یک عبادت اجتماعی است، از نشانه‌ها و پیامدهای تقوی است.	۲۸	
	نـزول نعمت	وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۶/ اعراف)	۲۹	
	شکل‌گی ری جامعہ صالح	در بخشی از تفسیر آیه ۳۰ سوره نحل آمده است که: مردم با تقوا به خاطر احسانی که می‌کنند، به دستورات قرآن عمل می‌نمایند، مجتمع صالحی تشکیل می‌دهند، که حاکم در آن عدل و احسان و زندگی طیب است، زندگی‌ای که بر اساس رشد و سعادت استوار است، در نتیجه خودشان هم از دنیای خوشی برخوردار می‌شوند و معلوم است که زندگی آخرت برای چنین مردمی از دنیایشان بهتر است، چون خوشی آن زوال ناپذیر است و نعمتش آمیخته با نعمت و کامش متعقب به ناکامی نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۲، ص ۳۴۳).	۳۰	
	عدم تعرض به حقوق دیگران	گفت اگر مردی پرهیزکاری (کنایه از اینکه باید پرهیزکار باشی) من از سوء قصد تو به خدای رحمان پناه می‌برم (۱۸/مریم)	۳۱	

		عدم برتری جویی بر بندگان خدا	این خانه آخرت را به کسانی اختصاص می‌دهیم که نمی‌خواهند در زمین برتری نمایند و فساد انگیزی کنند و سرانجام خاص متقین است. (۸۳/قصص)	۳۲
		ایمنی از کینه و دسیسه دشمنان	اگر خیری به شما برسد آنها ناراحت می‌شوند و اگر مصیبتی برسد خوشحال می‌گردند و شما اگر صبر کنید و از خدا بترسید، کید آنها هیچ ضرری به شما نمی‌زند که خدا به آنچه می‌کنید، احاطه دارد (۱۲۰/آل عمران). این آیه ما را دلالت می‌کند و به ما می‌گوید: شما مسلمانان اگر صبر کنید و تقوا به خرج دهید از کینه دشمنان ایمن خواهید بود (طبا طبای، ۱۳۷۴: ج ۳، ص ۶۰۰).	۳۳
		دریافت نور الهی	بخش دوم آیه "یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ" (حدید/۲۸)، داشتن تقوی الهی عامل دریافت نور الهی است. البه باید خاطرنشان کرد که دریافت نور الهی به معنای روشن بودن مسیر حرکت برای انسان و رهایی از ظلمت‌ها و بن‌بست‌های اجتماعی است.	۳۴

۵-۱. عوامل موثر فردی و اجتماعی در ایجاد تقوی از منظر قرآن

مطابق جدول شماره ۱، عوامل فردی که در ایجاد، تقویت و یا تداوم تقوی بر اساس آیات قرآن، موثرند، عبارتند از دستیابی افراد به شناخت عمیق، تعقل و تذکر و التزام به فطرت انسانیت، روزه، یادآوری روز جزا، ایمان همراه با عمل، بهره‌گیری از قرآن، نماز، انفاق، واردنشدن در گناه

و توجه به کیفیت عمل نه کمیت، دوری از غرور و نخوت و عزت نفس کاذب، تصحیح رابطه با خدا بر اساس توکل، اعتماد و خوف و رجا داشتن و این که هدایت اول متقین از سلامت فطرت و هدایت دوم از ناحیه قرآن و فرع بر هدایت اول است.

از جمله عوامل اجتماعی که در ایجاد، تقویت و یا تداوم تقوی بر اساس آیات قرآن، موثرند نیز عبارتند از پرهیز از اختلاف و تفرقه، پرهیز از همنشینی با گنه کاران، نهی از منکر و امیدواری به خدا، همراهی با صادقین، تصحیح روابط اجتماعی بر اساس حسن ظن و پرهیز از غیبت، خودآگاهی و آگاه‌سازی دیگران

۵-۲. پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی از منظر قرآن

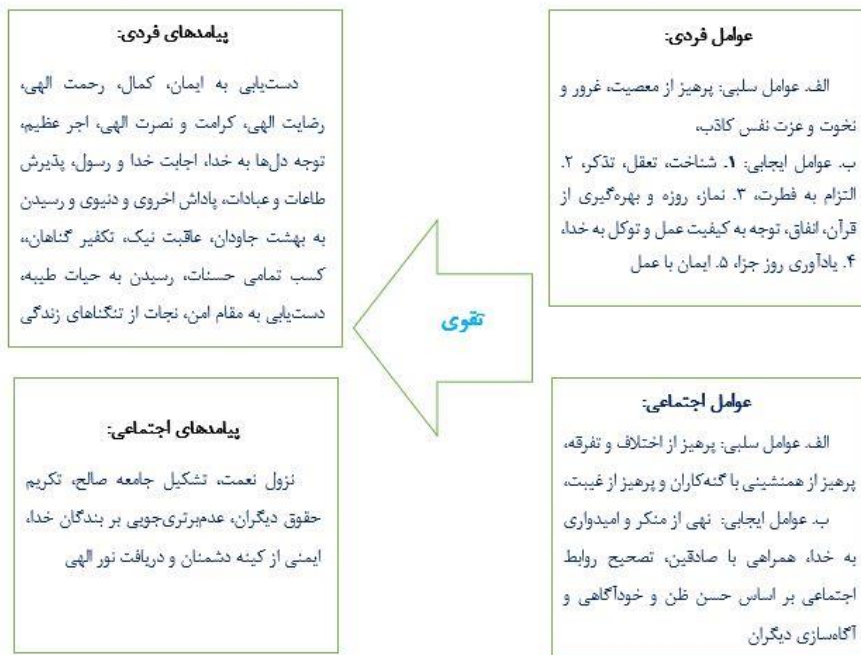
در این بخش بر اساس تحلیل محتوای استقرایی و بهره‌گیری از نظام کدگذاری سه مرحله‌ای، پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی از منظر قرآن احصاء شدند. جدول شماره ۱ مراحل کدگذاری و احصاء مقوله‌ها را نشان می‌دهد.

مهم‌ترین پیامدهای فردی تقوی بر اساس آیات قرآن کریم، عبارتند از دستیابی به مقام ایمان و کمال، دریافت رحمت الهی، توجه دل‌ها به خدا، رضایت متقابل بین انسان و خدا، کسب کرامت و نصرت الهی، اجابت خدا و رسول، رسیدن به اجر عظیم و بقای ایمان، مغفرت و رحمت و رهایی از آتش و عذاب، پذیرش طاعات و عبادات، پاداش اخروی و دنیوی و رسیدن به بهشت جاودان، عاقبت نیک، تکفیر گناهان، رسیدن به مقام بالاتر، کسب تمامی حسنات، رسیدن به حیات طیبه، دستیابی به مقام امن، نجات از تنگناهای زندگی و آسانی در کارها.

مهم‌ترین پیامدهای اجتماعی تقوی نیز بر اساس آیات قرآن کریم، عبارتند از نزول نعمت، تشکیل جامعه صالح، تکریم حقوق دیگران، عدم برتری‌جویی بر بندگان خدا، ایمنی از کینه دشمنان و دریافت نور الهی است.

عوامل فردی و اجتماعی مؤثر و پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی در مدل مفهومی زیر به طور خلاصه ترسیم شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی عوامل فردی و اجتماعی مؤثر و پیامدهای فردی و اجتماعی تقوی

۵-۳. تلویحات تربیتی تقوی

در نظام تعلیم و تربیت امروز ما سخن از تقوی، جایگاه و اهمیت ویژه دارد. در مبانی نظری تحول بنیادین و سند ملی آموزش و پرورش از این صفت بحث به میان آمده است و متولیان امر تربیت برای آن اهمیت خاصی قائلند. در حوزه تعلیم و تربیت می‌توان با برنامه‌ریزی اصولی و تدوین محتوی و هدف‌گزینی مناسب، فرصت‌هایی یادگیری را به گونه‌ای فراهم کرد تا مربی هم از بعد فردی و هم بعد اجتماعی در معرض عوامل متعدد زمینه ساز تقوی و تقویت آن قرار گیرد. با داشتن برنامه، روش و محتوای مناسب می‌توان عوامل فردی و اجتماعی مختلف را با برنامه‌های متنوع و محتوای مختلف زمینه سازی کرد. بر اساس یافته‌های پژوهش، دستیابی افراد به شناخت عمیق و تعقل و تذکر که از عوامل مؤثر فردی و اجتماعی در ایجاد و زمینه‌سازی تقوی است. بر اساس این یافته، زمینه‌سازی شرایط تربیت برای توسعه بعد شناختی افراد در حال تربیت و بالا بردن

آگاهی آنان یکی از اساسی‌ترین راه‌کارهای تربیت محسوب می‌شود. برای مثال روش‌های تدریس مبتنی بر گفت و گو، پرسش و پاسخ با دعوت از مرتبی به تفکر و تعمق و تأمل در آیات و نشانه‌های الهی و تعقل در امور و پدیده‌ها و مسائل مختلف، زمینه‌ساز رشد و شکوفایی قدرت شناختی و آگاهی عمیق خواهد شد. مربی در حوزه عوامل زمینه‌ساز عبادی همچون نماز و روزه و... بیشتر با به‌کارگیری روش‌های غیرمستقیم و در مقام عمل قادر به ایجاد تغییر و تحول اساسی در مرتبی خواهد بود. البته رفتارهای صادقانه و بدور از تکلف مرتبی مانند صدق در گفتار و کردار و تطابق عمل و گفتار نیز تأثیر شگرفی در زمینه‌سازی تقوی و سایر صفات اخلاقی خواهد داشت.

البته به نظر می‌رسد که تقوی صفتی است که آموزش آن به طور غیرمستقیم کارآمدتر است. آموزش آن به صورت صرفاً مستقیم و به آن گونه که تا به حال در عرصه نظام آموزشی به آن پرداخته شده است، نه تنها کارآمد نمی‌باشد، بلکه ممکن است پیامدهای منفی نیز داشته باشد. از جمله پیامدهای اصرار بر آموزش مستقیم تقوا، آن است که این مفهوم متعالی جایگاه اصلی خود را از دست خواهد داد. یک هدف آرمانی و غایی که باید برای دستیابی به آن سالیان سال تلاش کرد و رنج برد به یک برنامه شعارگونه تبدیل خواهد شد. از دیگر پیامدهای منفی آموزش مستقیم، سطحی شدن مفهوم تقوی است؛ به این معنی که این هدف غایی و فضیلت‌ارز شمند، به سطحی ظاهرگونه تنزل می‌یابد و در نتیجه این صفت به صورت ملکه‌ای درونی و معنوی شکل نخواهد گرفت. بنابراین، بهتر است که متولیان امر تعلیم و تربیت به جای پرداختن به آموزش مستقیم تقوی، زمینه را برای ایجاد و ظهور این صفت در متربیان فراهم آورند (رستمی، ۱۳۹۲).

به طور خلاصه می‌توان بیان کرد که دست‌اندرکاران حوزه تعلیم و تربیت در مسیر تربیت اجتماعی متربیان می‌توانند با راهکارهای مناسب، زمینه و آمادگی لازم افراد برای دستیابی به تقوا را فراهم آورند. باید خاطر نشان کرد که اگرچه زمینه‌سازی و فراهم نمودن شرایط مناسب اهمیت بسزایی در ایجاد این ویژگی در مرتبی دارد اما، در نهایت، شخص مرتبی است که با خواست، اراده و مهم‌تر از آن بر بستری از فهم عمیق و آگاهی و شناخت و انتخاب خود در دستیابی به این صفت، نقش اصلی را برعهده دارد.

نتیجه گیری و پیشنهادها

در حوزه تعلیم و تربیت یکی از مهم ترین و در عین حال، دشوارترین مباحث، تربیت اخلاقی کودکان و نوجوانان است. سازندگی درونی انسان و اصلاح و تهذیب نفس او در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی او نقش بسزایی دارد، به طوری که اگر انسان تمامی علوم را تحصیل کند و کلیه نیروهای طبیعت را به تسخیر خویش در آورد، اما از تسخیر درون و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال باز می ماند. از این رو، تربیت روحی و اخلاقی انسان و «برنامه انسان سازی» برای هر جامعه ای امری حیاتی است. با توجه به پژوهش انجام شده پیرامون مفهوم تقوی، روشن گردید که این صفت یکی از پراهمیت ترین و پرکاربردترین صفات اخلاقی در حوزه تربیت دینی و اخلاقی است که باید از سوی متولیان تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گیرد.

به طور کلی می توان از یافته های پژوهش چنین نتیجه گرفت که از نگاه کاربردی، تقوی همانا انجام واجبات و ترک محرمات است یعنی این که از خداوند متعال اطاعت کنیم و از معصیت او دوری نماییم.

در آیات قرآن، وفای به عهد و محترم شمردن آن، عدالت، معاونت بر نیکی و تقوی، کمک نکردن بر گناه و ظلم و اصلاح ناسازگاری های بین زوجین از مصادیق تقوی شمرده شده اند. بر اساس این آیه شریفه "بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ" (آل عمران/۷۶)، می توان وفای به عهد را از مصادیق بارز تقوی برشمرد. همچنین بر اساس این آیه شریفه "وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ" (مائده/۸)، عدالت از مصادیق تقوا معرفی شده است.

تحلیل ها نشان داد که مهم ترین عوامل فردی مؤثر در ایجاد، تقویت و یا تداوم تقوی بر اساس آیات قرآن، عبارتند از تعقل و تذکر و التزام به فطرت انسانیت، یادآوری روز جزا، ایمان همراه با عمل، استماع آیات قرآن، نماز، روزه، انفاق، واردنشدن در گناه و توجه به کیفیت عمل نه کمیت، دوری از غرور و نخوت و عزت نفس کاذب، تصحیح رابطه با خدا بر اساس توکل، اعتماد و خوف

و رجا. همچنین از جمله عوامل اجتماعی که در ایجاد، تقویت و یا تداوم تقوی بر اساس آیات قرآن، موثرند نیز عبارتند از پرهیز از اختلاف و تفرقه، نهی از منکر و امیدواری به خدا، همراهی با صادقین، حسن ظن و پرهیز از غیبت، خودآگاهی و آگاه‌سازی دیگران.

همانطور که نتایج تحلیل‌ها نیز نشان داد، پیامدهای برجسته فردی تقوی به عنوان یک ویژگی برجسته اخلاقی بر اساس آیات قرآن کریم عبارتند از تقرب و توجه به خدا، کسب کرامت و نصرت الهی، اجابت خدا و رسول، رسیدن به اجر عظیم و بقای ایمان، پذیرش طاعات و عبادات، رسیدن به مقام بالاتر، کسب تمامی حسنات، رسیدن به حیات طیبه، دست‌یابی به مقام امن، نجات از تنگنای زندگی و آسانی در کارها. همچنین مهم‌ترین پیامدهای اجتماعی تقوی نیز عبارتند از تشکیل جامعه صالح، عدم سوء قصد و متعرض شدن به حقوق دیگران. در حقیقت این پیامدها ترسیمی از سیمای متقین در قرآن است که از آن جمله می‌توان به بخشایشگری و انفاق، شجاعت و پایداری در راه حق، ایمان و یقین و طلب خشنودی خدا، صبر، پیروی از حق و گرویدن به آن، اطاعت از خدا و رسول، حقیقت‌گویی و پایداری در راه خدا، خویش‌نشانداری و کنترل نفس و صدق اشاره نمود.

در معارف دینی، مفهوم خودکنترلی در مفاهیمی چون محاسبه نفس و تقوی متبلور می‌شود. در مبانی و اصول اعتقادی دین اسلام زمینه‌ها و ظرفیت‌هایی وجود دارد که در تحقق مفهوم خودکنترلی، بسیار موثرند. نظام ارزشی اسلام با تبیین نظارت الهی، در نظر گرفتن زندگی ابدی برای انسان، بیان تقوی به عنوان مهم‌ترین عامل سعادت انسان، تکریم انسان و اختیار و آگاهی او، زمینه تحقق خودکنترلی در عالی‌ترین سطح را در انسان فراهم می‌سازد (سجادی، ۱۳۸۵).

در به کارگیری روش‌های علمی، در متن الگوهای تربیت دینی و برای افراد دیندار باید توجه داشت که روش مورد نظر را با پیش فرض‌های دینی به کار گرفت. چنان‌چه مفهوم خودکنترلی بدون پیش فرض‌های اسلامی برای افراد بیان شود، به کارگیری و استفاده از روش‌ها و الگوهای آن موجب می‌شود احساس اتکا به خود و خودمحوری در فرد رشد پیدا کند. بنابراین بیان روش‌های علمی در قالب مبانی و اصول دینی و سپس مطابقت آن‌ها با روش‌های مطرح شده در دین، مطلوب است و موجب انسجام و طبقه‌بندی بهتری در ارائه روش‌ها به افراد می‌شود.

با توجه به اهمیت در نظر داشتن بعد اجتماعی تقوی در تربیت دینی، زمینه‌سازی تقویت نگاه اعتقادی و شناختی کافی در حوزه جهان‌بینی و انسان‌شناختی در متربیان رخ دهد. زمینه‌سازی شناخت عمیق و اعتقاد به وجود خدا واحد، شناخت هستی و روابط بین خالق و مخلوق، درک موقعیت انسان در عالم هستی و فرجام عالم هستی و انسان با ملاحظات روشی که بر مبنای فهم تربیتی باشد نه بر مبنای تلقین یا تحمیل از سوی عوامل دیگر تربیت، در سراسر فرایند تربیت باید مورد توجه نظام تعلیم و تربیت و عوامل برنامه درسی دخیل در تربیت قرار گیرد.

فهرست منابع

- افلاطون (۱۳۴۶). **تقوی (مه‌نون)**. ترجمه رضا کاویانی و محمد حسن لطفی. تهران: انتشارات مکتب فلسفی جمعیت مبارز.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۹۴). **مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن**، ترجمه فریدون بدره‌ای، چاپ سوم، تهران: فروزان روز.
- باقری، خسرو. (۱۴۰۱). **نگاهی دوباره به تربیت اسلامی**، جلد دوم، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات مدرسه.
- پنهان، علیرضا (۱۳۹۱). **دعوا بر سر تقواست**، امان، ص ۱۲.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸). **تسنیم، تنظیم و ویرایش علی اسلامی**، جلد ۲، قم: اسراء.
- حسینی، شعبان علی (۱۳۸۴). آثار و پیامدهای تربیتی تقوا، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه جامعه الصطفی.
- حسینی سرشت، سید محمد صادق، اشرافی، امیر (۱۳۸۸). آثار تقوا در دنیا و آخرت با الهام از آیات قرآن و سخنان اهل بیت (ع)، **فصلنامه اخلاق**، شماره ۱۶.
- رام، سمیه؛ مهرمحمدی، محمود؛ صادق‌زاده، علیرضا و ابراهیم طلایی. (۱۳۹۶). تبیین مفهوم تقوا از منظر از سنا: شناختی با تأملی در آیات قرآن و دلالت‌های آن در پرورش تقوا، **پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت**، (۱)۷، ۱۰۳-۱۲۵.
- رستمی، سمیه (۱۳۹۲). شناسایی مفهوم تقوی در آموزه‌های اسلامی و تلویحات تربیتی آن، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز.
- سجادی، علی (۱۳۸۵). خودکنترلی در نظام کنترل و نظارت اسلامی، اندیشه صادق، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۲۳، ص ۱۶-۳.
- شورای عالی آموزش و پرورش، شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). **مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران**.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). **ترجمه تفسیر المیزان**، چاپ پنجم، ۲۰ جلد، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- قاسمی شوب، احمدعلی (۱۳۸۹). تقوا و معنویت، پاسداری فرهنگی علوم انسانی اسلامی دانشگاه امام حسین (ع)، سال اول، شماره ۲، ص ۱۳۱-۱۵۹.
- قرائتی، محسن (۱۳۹۰). **تفسیر نور**. جلد نهم، چاپ ششم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کلینی، محمدبن یعقوب (بی‌تا). **اصول کافی**، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: علمیه اسلامی.
- مصباح، معصومه. (۱۳۹۷). آثار دنیوی تقوی، **مطالعات دین پژوهی**، سال دوم، شماره سوم، ۷۵-۸۷.

- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). آثار تقوا، مجله جامعه اسلامی دندانپزشکان، دوره ۲۲، شماره ۳، صص ۱۳۱-۱۳۵.
- مظلومی مراغه ای، مجتبی (۱۳۹۳). عوامل انحراف خواص از منظر قرآن کریم، قم: مدیریت حوزه های علمیه.
- نمازی خیرآبادی، سید محمد و سلطانی بیرامی، اسماعیل (۱۴۰۱). نقش تقوی در بعد بینشی کمال انسان از دیدگاه قرآن، معرفت، سال ۳۱، شماره ۲، پیاپی ۲۹۳: ۴۱-۵۰.
- نهج البلاغه (۱۳۷۷). ترجمه سید جعفر شهیدی، چاپ دوازدهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- وردی، حمیدرضا؛ ولی پور، محمد و بیدختی، فاطمه (۱۴۰۱). نقش تقوا در تقویت باورهای دینی از منظر قرآن و نهج البلاغه (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه فرهنگیان خراسان جنوبی). مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان. ۱۷ (۱): ۱۵۷-۱۸۴.
- Creswell, John. W. (1994). **Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches**. London: SAGE.
- Maykut, P & Morehouse, R. (1994). **Beginning Qualitative Research: A Philosophic and Practical Guide**. London: The Farmer Press.

